

Petr Janeček – Folklor atomového věku – kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé společnosti (2011)

Michal Zikmund

*Katedra antropologie, Fakulta filozofická,
Západočeská univerzita v Plzni
Zikmund22@seznam.cz*

V listopadu minulého roku byla vydána kolektivní monografie s názvem *Folklor atomového věku – kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Editorem je PhDr. Petr Janeček, který je v současné době vedoucím Etnografického oddělení Národního muzea. Prvotním impulsem k vydání této publikace byla výstava Národního muzea nesoucí název *Nové pověsti české*. Folklor atomového věku zaměřená na identickou problematiku. Na přípravách uvedené výstavy se podíleli všichni autoři recenzované knihy.

Publikace má za cíl představit folklorní a příbuzné kolektivně vytvářené i sdílené a neformálně šířené prvky expresivní kultury vybraných sociálně a kulturně distinktivních skupin, které jsou či byly rozšířené na území českých zemí ve 2. polovině 20. století a v současnosti. Petr Janeček v úvodu publikace dává na vědomí, že autorům jednotlivých studií jde i o zmapovat „folklorní repertoár stabilnějších společenských skupin, definovaných společně sdílenou kulturou“ (str. 9). Zároveň však dodává, že objektem zájmu badatelů není pouze tento repertoár, ale i „dané skupiny samotné, jejich vznik, geneze, historický vývoj, společenské souvislosti a specifické kulturní projevy“ (str. 9). V knize se autoři věnují čtyřem skupinám: dětem, vojákům základní služby, trampům a příslušníkům hudebních subkultur.

Autorkou v pořadí první studie s názvem *Kultura dětí a dětský folklor* je PhDr. Dana Bittnerová, CSc., z Fakulty humanitních stu-

dií Univerzity Karlovy v Praze. Jak již vyplývá z názvu, předmětem jejího zájmu jsou děti, tedy skupina, jež je definována primárně generačně. Kultura dětí spadá do období povinné školní docházky, a je tak vymezena šestým až dvanáctým, resp. patnáctým rokem života. Toto časové období autorka označuje jako „zlatý věk“ kultury dětí, a právě kultura a folklor dětí tohoto věku jsou předmětem zájmu jejího bádání. Ve své studii však nezapomíná ani na historii bádání o dětském folkloru, jejíž vznik datuje do 2. poloviny 19. století. Zároveň však podotýká, že „seriózní“ výzkum dětského folkloru je záležitostí posledních desetiletí. V zájmu badatelů se objevují např. tleskací hry, skákání gumy, dětské památníky atd. Posun vidí autorka v tom, že již není podceňována jiná forma folkloru než ústně tradovaná. Bittnerová se ve své studii věnuje také žánrům dětského folkloru, jejichž typickým znakem je synkretismus, tedy spojování různých prvků, např. slov, pohybů či rytmů i výtvarných složek. Na mnoha příkladech dětských her, zápisů do památníků či říkanek pak demonstruje jednotlivé žánry dětského folkloru. Dále se také věnuje procesu, jak se folklor udržuje v kolektivní paměti a jak je ovlivňován známými fenomény, jež jsou dětem srozumitelné. Demonstruje to na příkladu filmových postav, které se v dětských říkánkách v průběhu let mění, avšak význam zůstává stejný. V 70. letech to byli Vinnetou a Ribanna (Prší, prší, jen se leje, Vinnetou se z okna směje...), následovali Sandokan a Marriana (Prší, prší, jen se leje, Sandokan se z okna směje...), kteří byli vystřídáni Harrym Potterem a Hermionou (Prší, prší, jen se leje, Harry Potter z okna bleje...). Autorka si je vědoma toho, že samotný popis dětského folkloru nestačí a že podstatným znakem je jeho funkce v komunikaci mezi aktéry. Upozorňuje také na funkci dětského folkloru „vyzkoušet si něco zakázaného“ (vulgarita v říkánkách, hra Flaška dětí na prahu puberty atd.). V závěru studie se autorka rozepisuje o tom, proč je potřebné studovat dětský folklor. Podstatný argument spatřuje v tom, že „právě kultura dětí a jejich folklor jsou jednou z mála oblastí euroamerické kultury, které dosud nejsou v područí masově distribuovaných technologií, mediálních vzorů a formálních institucí“ (str. 37). Já osobně zcela jistě souhlasím s tvrzením o prospěšnosti zkoumání tohoto fenoménu. Nemyslím si však, že by dětský folklor nebyl, jak argumentuje autorka, „v područí distribuovaných technologií...“. Domnívám se, že v dnešní mediální realitě to

prostě není možné.

Ve druhé studii se Mgr. Adam Votruba, Ph.D., kurátor Etnografického oddělení Národního muzea, věnuje kultuře vojáků základní služby. Jedná se již vlastně o kulturu zaniklou, protože základní vojenská služba byla v České republice ukončena v roce 2004, na Slovensku pak v roce 2006. Sám autor definuje svoji studii jako „příspěvek k ohledávání terénu spíše než jako přehledné shrnutí etnografie vojáka“ (str. 39). Ve svém příspěvku se věnuje zvykům a rituálům vojáků. Zejména pak neoficiální hierarchii vojáků základní služby, která se zakládala na nadřazeném postavení vojáků z dřívějších nástupních termínů. Širší veřejnost zná klasické dělení vojáků na „bažanty“ a „mazáky“. Autor však představuje složitější dělení, které se navíc lišilo podle délky vojenské služby. V dobách kdy vojenská služba trvala dva roky, to byli „nováčkové“ („bažanti“), „půlročáci“, „mazáci“ a „supráci“. Důležitou roli měly také přechodové rituály mezi jednotlivými skupinami vojáků. Toto pasování do „vyššího stavu“ bylo v mnoha případech velmi obávané, protože mezi vojáky kolovaly zkreslené informace o jeho průběhu. Autor toto zjištění dokládá na příkladech rozhovorů s informanty. Ve studii se také rozepisuje o tzv. penalizování, což je výraz, který zahrnuje různé sankce ze strany mazáků. Nejedná se však o šikanu, ale o iniciační proces, který skončí poté, co nováček vytrpí stanovenou dobu v podřízeném postavení. Mezi služby patřilo například obstarávání jídla (bufet), pití (sahara), vyčištění obuvi atd. Votruba se ve svém příspěvku rozepisuje i o projevech hmotné kultury vojáků a o jejich oděvních zvyklostech. Mezi nejdůležitější patřilo tzv. střihání metru. K tomu potřeboval voják obyčejný krejčovský metr, ze kterého odstříhával jednotlivé centimetry/dny a počítal tak svůj návrat do civilu. Dalším fenoménem byly tzv. výroční bankovky, které se vyráběly na oslavu kulatého počtu dní do civilu. Díky fotografickým přílohám se můžeme seznámit s příklady různě výtvarně pojatých metrů, bankovek a vojenských tabel pocházejících z archivu Etnografického oddělení Národního muzea. Neznalé vojenské služby pak zcela jistě zaujme kapitola věnovaná vojenskému slangu. Čtenář se seznámí např. se zkratkami používanými mezi vojáky (LSD – léto strávené doma, ZZ TOP – zima zavání trvalým opuštěním posádky atd.), s pojmy které se týkaly výkonu služeb, s terminologií týkající se hmotných věcí atd.

Studie Adama Votruby je velmi čtivá a vhodně doplněná textovými a obrazovými přílohami. Přínosem studie je jisté i to, že autor jako zdroj informací využívá jak sbírky Národního muzea, tak rozhovory s pamětníky a vlastní zkušenosti s absolvováním základní vojenské služby.

Mgr. Jan Pohunek z Regionálního muzea v Jílovém u Prahy se ve svém příspěvku věnuje československému unikátu – trampskému hnutí. Tato subkultura se zrodila na počátku 20. století, a navzdory všem změnám politickým i společenským přetrvala až do dnešních dnů. Jak autor v úvodu upozorňuje, systematictější studium trampingu je záležitostí posledních let a literatura, která by se trampíngem zabývala a zhodnotila ho v plné šíři, dosud chybí. Pohunek se na začátku své studie věnuje vzniku a vývoji trampského hnutí. Většina badatelů zabývající se trampíngem vychází z knihy Boba Hurikána *Dějiny trampingu* a ani autor této studie není výjimkou. V první kapitole seznamuje čtenáře s počátky trampského hnutí a s jeho vývojem až do současnosti. Tato část práce je zdařilou kompilací, která však ve svém důsledku nepřináší, pro člověka znalého tématu, nic nového. Další část příspěvku se věnuje oděvům a předmětům denní potřeby příslušníků trampské subkultury a jejich proměnou v průběhu 20. století. Stranou nenechává ani mluvní zvláštnosti, které trampové používají. Seznámíme se tak s množstvím výrazů typických pro trampské hnutí (batteldress – „betl“, lžíce – „bagr“ apod.). Nevynechává ani další fenomény, např. literární a umělecké. Zajímavou část studie tvoří kapitola o trampském slovesném folkloru, který je reprezentován zejména vtipy, pověstmi, historkami ze života a fámami. Do této kapitoly pak spadá i část věnovaná postavám trampských pověstí a legend. Čtenář se zde seznámí např. s postavou Hanse Hageny (fantom lomů Amerika u Karlštejna), Koženáče (muže v černém koženém kabátě, jenž měl propichovat spící trampy jehlicí skrze srub), Brdského hejkala (muže znetvořeného po autonehodě, jenž napadal trampy v lesích) atd. Poslední kapitola se věnuje specifické architektuře a úpravě žitého prostoru, jenž je využíván trampy. Jsou zde uvedeny popisy trampských srubů a tábořišť, které jsou zdařile doplněny fotografickou přílohou pořízenou autorem samým pro lepší představu neznalého čtenáře. Studie Jana Pohunka je velmi čtivá a dokazuje, že autor se trampskou subkulturou zabývá aktivně již delší dobu a do

tématu úspěšně pronikl.

Poslední studii věnující se fenoménu hudebních subkultur má na svědomí autorská dvojice ve složení Mgr. Martin Heřmanský a Mgr. Hedvika Novotná. Působíštěm obou autorů je Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. V jejich příspěvku se na začátku seznámíme se stručnou historií výzkumu hudebních subkultur ve světě a u nás. Autoři se věnují zejména tzv. „chicagské škole americké sociologie“ a posléze tzv. „birminghamské“ škole, v jejímž rámci probíhaly výzkumy mezi britskou dělnickou mládeží. V českém prostředí se první pokusy o zachycení hudebních subkultur odehrály v 80. letech 20. století. Jednalo se však zejména o povrchní popis vybraných subkultur, založený na zúčastněném pozorování, bez hlubšího teoretického zázemí. První systematické studie jsou pak záležitostí posledních let.

V další kapitole se autoři věnují subkulturní ideologii a subkulturnímu stylu. Na příkladech punkové a emo subkultury pak tyto pojmy vysvětlují. Autoři se věnují také mediálnímu obrazu subkultur a s ním související tzv. morální panice. Morální panika je termín, na který upozornil v 70. letech britský sociolog Stanley Cohen. Jedná se o demonizování subkultur médii, která vytváří jejich obraz. Autoři správně poznamenávají a uvádějí na příkladech (punk, emo, techno), že morální panika se dotkla téměř všech hudebních subkultur a stále se vrací s nově vznikajícími. Studie neponechává stranou ani vliv internetu na vznik a činnost hudebních subkultur. Prudký rozvoj masmédií v posledním desetiletí umožňuje snadší šíření subkultur za hranice euroamerické kultury. Autoři jako příklad uvádějí současné studie, které se zabývají např. metalisty na Bali. Zároveň se však tyto subkultury vznikající v jiném prostředí adaptují na místní podmínky a nelze předpokládat, že např. skinheadi v Británii budou stejní jako skinheadi v Argentině. Internet má za následek postupné mizení vydávání tzv. fanzinů, podomácku vyráběných časopisů věnujících se dané subkultuře. Jak autoři upozorňují: „virtuální svět internetu umožňuje členům subkultur účastnit se na subkulturním dění, aniž by byli přítomni na stejném místě“ (str. 104). To vede podle autorů k vytváření virtuálních subkulturních komunit. Jak uvádějí, virtuální svět internetu je stěžejní pro subkulturu emo. Poslední kapitola je věnována vymezení pojmu „subkultura“ vycházejícího z klasického antropologického vymezení kul-

tury jako ohraničeného, a tedy uchopitelného celku. Toto často kritizované pojetí vyústilo v zavedení nových pojmů, které autoři vysvětlují. Jedná se o pojmy městský kmen či neo-kmen (urban tribes, neo tribe), klubová cultura (club culture) a scéna (scene). Velkým plusem této studie je množství textových příloh, ve kterých se čtenář dozví stručné, ale čtivé informace o různých hudebních subkulturách (punk, skinhead, emo, techno, hip-hop, metal a hardcore). Jako předchozí příspěvky i tento je doplněn fotografickými přílohami doplňujícími text.

Knihou *Folklor atomového věku – kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti* je podle mě příkladem toho, jak by měla kolektivní monografie zabývající se výše popsanou problematikou vypadat. Přestože má pouze 135 stran, je doslova nabitá informacemi, navíc doplněnými kvalitními obrazovými a textovými přílohami, které z ní ve výsledku dělají čtivou a atraktivní publikaci zajímavou jak pro odbornou, tak širší veřejnost.

JANEČEK, P. 2011. *Folklor atomového věku – kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: Národní muzeum. 136 s.

